

ביטוי עצמי רב־מגדרי בשיעורי עברית

טל ג'אנר־קלוזנר

הקדמה

צעירי רב־ג'ת מבקש'ת לחיות את חייהן בהלימה עם זהותן המגדרית גם אם זו חורגת מהנורמות החברתיות. איך אנחנו בתור מורי'ת לעברית יכול'ת לתמוך בהן בהקשר של שיעורי עברית?

השפה העברית מציבה אתגרים משמעותיים בפני תלמידי'ת בקשת הטרנסית, במיוחד בפני לומדי'ת א־בינארי'ת או אשר חוקרי'ת את זהותן המגדרית. עברית היא שפה מחויבת מגדר ובינארי'ת, ולפיכך אין אפשרות להימנע ממגדור ואין דרך קונבנציונלית לבטא מגדר א־בינארי. תלמידי'ת אשר לא מוצא'ת דרך לבטא את המגדר שלה, בשפה עלולה לחוש תסכול עמוק וחוסר נוחות צורם. להתבטא באופן שמתנגש עם הזהות המגדרית עשוי לפגוע במוטיבציה ללמוד ואף בבריאות הנפשית של הלומד'ת.

מורי'ת רב־ג'ת חשי'ת מבוכה מול הקושי הזה. למזלנו, יש מה לעשות כדי שכיתת העברית תוכל להוות מרחב מכיל שמאפשר ביטוי עצמי לכל הרצף המגדרי. בנוסף, העיסוק בנושאים מגדריים בשיעורי עברית יכול לספק הזדמנות ללמידה לשונית ותרבותית לכלל התלמידי'ת.

מושגים

נתחיל עם התמצאות במושגים רלוונטיים. אלה, כמו היבטים לשוניים אחרים, אינם קבועים או חד־משמעיים.

מגדר: התחושה הפנימית והתפיסה של עצמנו כגבר, אישה, או משהו אחר. נורמות מגדריות משתנות בין תרבויות ותקופות היסטוריות.

מגדר א־בינארי: זהות או חוויה של מגדר מעבר לדיכוטומיה של גבר/אישה או ילד/ילדה. זהו מושג מטריה הכולל מגדר נזיל; א־מגדרית (א־ג'נדר); מגדר שלישי; דו־מגדרית; ג'נדרקוויירית ועוד. רוב האנשים הא־בינארי'ת רואי'ת את עצמם כחלק מהקשת הטרנסית.

טרנסג'נר: אדם טרנסג'נדרית חווה חוסר התאמה בין הזהות המגדרית לבין המגדר שהוקצה לה. אנשים בקשת הטרנסית עשוי'ת לשנות את הביטוי המגדרי שלהן, למשל בלבוש, שם, לשון פנייה, ו/או טיפולים הורמונליים או ניתוחים להתאמה פיזית.

רב־מגדרי: האותיות הרב־מגדריות אשר בשימוש במסמך זה נועדו לפנות לכל המגדרים. לאחרונה המושג משמש גם כחלופה עברית לgender diversity. ניתן לומר גם "גיוון מגדרי" או "רצף מגדרי".

לשון פנייה: המין הדקדוקי שבצ' אדם מתבטא בו בעברית. באנגלית נהוג להציג כינוי גוף pronouns; לשון פנייה הינו המושג המקביל.

איזה סוג דקדוק?

בשנים האחרונות מתרחשים שינויי עומק ביחס לעברית שוויונית ורב־מגדרית, בארץ ובתפוצות. ההבנה שלשון זכר אינה נחווית כסתמית בפועל¹ התפשטה למיינסטרים של החברה. כיום ניתן לראות ולשמע וריאציות שונות של עברית שוויונית ואינקלוסיבית במרחב הציבורי: אם בפנייה כפולה בדיבור מול קבוצה ("חברות וחברים"), או בנאומים של פוליטיקאיות ("אזרחים ואזרחיות"); שימוש בנקודה, לוכסן

1 סקר מחקרי בנושא נמצא [באתר של "דברו אלינו"](#)

או סיומת כפולה ("תלמידים", "נוסעים", "מטופלות/ים", "דרוש/ה" וכדומה) בכתיבת מכתבים ומודעות על ידי מוסדות, חברות, מעסיקים, נותני שירות, ועוד.

איפה זה פוגש אותנו כמורשת לעברית? התשובה תלויה באיזו גישה לדקדוק אנחנו אוהזים.

הגישה המסורתית ואשר עדיין רווחת בתחומים של הוראת עברית וגם כן בתקשורת היא של "דקדוק פוסקני" או "נורמטיבי" (prescriptive grammar), לפיה קיימת דרך אחת תקנית ורצויה להתבטא, אשר נובעת ממקורות סמכות כגון ספרי לימוד, מילונים, והאקדמיה ללשון העברית². לעומת זאת, הגישה המקובלת כיום בתחום הבלשנות היא של "דקדוק תיאורי" (descriptive grammar) אשר מבקשת לתאר את כללי השפה כפי שהם מצויים בדיבור ובכתיבה בפועל, בניבים ומשלבים שונים. לפי דקדוק תיאורי, שינויים בשפה קורים באופן מתמיד; לא מדובר בקלקול או נזק אלא בהתפתחות טבעית. הגישה התיאורית יכולה בעצם לשחרר אותנו מהחשש שאנחנו מלמדים "טעויות" אם נלמד שפה רב-מגדרית.

כדאי גם לזכור ולהזכיר שאנחנו לא לבד באתגר הזה – הוא קיים בשפות רבות, וחלק ניכר מהשיטות האלה נמצאות בשימוש בשפות ממוגדרות אחרות כגון גרמנית, ספרדית, וערבית.

מה אפשרי כרגע בשפה

כיוון שאנחנו נמצאים בעיצומו של תהליך של התנסות ושינויי, עדיין לא קיימת חלופה אחידה או מוסכמת לסטנדרט הישן של לשון זכר כלשון סתמית וכמו כן קיימות כמה אפשרויות שונות לביטוי עצמי א-בינארי. אם נביר את האפשרויות השונות, נוכל להציג אותן בפני התלמידים שלנו ולתת להם את האפשרות לבחור מה מתאים להם.

הצעות בדיבור

לשון פנייה מעורבת: דיבור בלשון אָתְּ (נקבה) ולשון אַתָּה (זכר) לסירוגין. זוהי השיטה הלשונית הכי נפוצה בקהילה הא-בינארית בישראל. בדרך כלל אין צורך להקפיד על אחוז מדויק של לשון זכר לעומת נקבה; זאת בעיקר דרך לנתק את לשון הפנייה מהמשמעות של קביעת זהות מגדרית.

לשון פנייה אחת: דוברי עברית א-בינארית רבים בוחרים להתבטא בלשון את או בלשון אתה בלבד, יחד עם ההבנה שלשון הפנייה לא מייצגת או מסכמת את הזהות המגדרית אלא משקפת את המגבלות של השפה כפי שהיא כיום.

לשון רבים/ רבות: בהשפעת הנראות של כינוי הגוף הניטרלי they באנגלית, יש אנשים א-בינארית המדברים ברבים או ברבות, במיוחד בקרב צעירים.

עברית א-בינארית "מגדר רחב": פרויקט שמציע מערכת דקדוקית חדשה וניטרלית שמוסיפה אופציה שלישית, למשל: "הָא תלמידָה ואתָה מוֹרֵת". כיום, עברית א-בינארית נמצאת בשימוש בעיקר בהקשרים יהודיים בצפון אמריקה.

הצעות בכתיבה

ניתן לייצג בכתב את כל האפשרויות המפורטות לעיל. בנוסף:

2 האקדמיה ללשון בפועל משלבת בין הגישות: מצד אחד, זהו מוסד פוסקני ושמרני מטבעו, בעל מעמד חוקי בישראל לקבוע את כללי השפה. מצד שני, האקדמיה משנה את הכללים בהתאם לשימוש בשפה בדיבור בפועל. כרגע האקדמיה ללשון פוסקת שלשון זכר סתמית ופונה לכל המגדרים. לאחרונה האקדמיה הקימה ועדה פנימית שבוחנת נושאים מגדריים, בתגובה לשינויים בהלך הרוח בדיבור הרחב.

בתיבה עם נקודה: הנקודה מפרידה בין צורות הזכר/נקבה ומבטאת גיוון מגדרי. למשל: "אני מתכתב.ת עם החברה הטובה שלי"

עברית רב־מגדרית: 11 אותיות חדשות אשר משלבות היבטים לשוניים זכריים ונקביים כדי לפנות לכל המגדרים, וכפי שמודגם לאורך מסמך זה.

הצעות לדרכי פעולה בכיתה

יש לנו את היכולת והאחריות לספק סביבת לימוד בטוחה שמעודדת סקרנות, בונה יחס חיובי בין הלומדות לשפה, ומחזקת את הקהילה הלומדת. להלן דרכי פעולה, רעיונות וכלים שיעזרו לכם ליצור סביבת לימוד כזו:

גישה מכילה

הגישה שאנחנו מביאות לכיתה היא הגורם המרכזי שקובע את אופי הכיתה ואת מכלול הבחירות שמתרחשות בתוכה. למשל:

- במקום להניח הנחות לגבי המגדר, מיניות או מאפיינים אחרים של הלומדות שלנו, כדאי לתת להן את המקום להתבטא ולחקור.
- הגישה התיאורית לדקדוק רלוונטית גם בתחומים אחרים של השפה. באופן כללי, יותר דגש על העברת משמעות בשטף של תקשורת, ופחות דגש על דיוק ותיקון טעויות, תורם לבניית בטחון עצמי, יכולת התבטאות, ויחס חיובי לשפה.
- חשיבה ביקורתית ביחס לחומרי הלימוד והדוגמאות שאנחנו מביאות לשיעורים. מי מיוצג ומי עוד לא? איך נוכל להימנע מסטריאוטיפים?

לפתוח מקום לשיח

מגדר בעברית הוא נושא מורכב, מעניין, חשוב, ומבלבל! לכן כדאי לתת מקום לשיח, אפילו אם זה אומר לדבר באנגלית.

- שיח ביתתי: כדאי להציג את הסוגיות האלה כבר מתחילת הלמידה, להסביר שדוברות עברית בישראל ובכל העולם מתמודדות עם המגדור של השפה בדרכים שונות, ולתת מקום לשאלות ולמידה בנושא. בהרבה מקרים השאלות האלה יעלו מהתלמידות בכל מקרה, וזוהי גם הזדמנות ללמידה תרבותית ומטה-לשונית על החברה הישראלית ועל איך ששפות משתנות. אפשר להקדיש לנושא של עברית ומגדר יחידת לימוד או פרויקט ביתתי.
- שיח מול קולגות והנהלה: מדובר בנושאים חשובים לכל הצוות, ואתן יכולות ללמוד ביחד ואחד מהשנייה, להתייעץ על מקרים ספציפיים, ולארגן השתלמויות צוותיות. אפשר לכתוב יחד מסמך שמבטא את המדיניות הלשונית הכיתתית או הבית ספרית.
- אופי השיח: זוהי סוגייה רגישה ומורכבת. עלינו לתת מקום לדעות שונות, לתהיות וללמידה. יחד עם זאת, חשוב לא לאפשר אמירות פוגעניות, מכל כיוון.

להדגים שימוש מכיל ושיווני בעברית

- היכרות עם האפשרויות: חשוב להכיר לתלמידות שלנו את האפשרויות השונות לביטוי רב־מגדרי בשפה העברית אשר הוצגו לעיל, כולל לשון מעורבת ועברית א־בינארית. כדאי לעודד התנסות ולהדגים שימוש בעצמך, וללמד איך לשאול אחת את השנייה "מה לשון הפנייה?".

- דיבור מול הכיתה: אנחנו יכולים להדגים שימוש שוויוני ומכיל בעברית באמצעות פנייה כפולה ("מה אנחנו חושבות וחושבים על זה?") או שינוי פנייה לסירוגין.
- כתיבת הוראות וחומרים: יש הרבה דרכים לכתוב לכולם, כולל כתיבת הוראות בציווי ("השלימו את המילים החסרות"); שם הפועל ("שיעורי בית: בבקשה לכתוב חיבור על טיול משפחתי"); גוף ראשון רבית ("בשיעור האחרון נציג את הפרויקט שעבדנו עליו"); שימוש בנקודה, לוכסן או סיומת כפולה ("ברוכים הבאים"). ברמות היותר גבוהות ניתן גם להציג ואף ללמד את האותיות הרב־מגדריות.

לתמוך בתלמידות טרנסג'נדריות

פעולות פשוטות עושות הבדל גדול בחיים הבית ספריים של תלמידות טרנסג'נדריות או אשר חוקרות את זהותן המגדרית.

- לפני שהשיעורים מתחילים, כדאי לשלוח לכיתה הודעה שמסבירה שמגדר עשוי להיות נושא מורכב בשיעורי עברית, ולהציע לתלמידות ליצור קשר כדי לדבר על האפשרויות השונות שיש לביטוי רב־מגדרי, כדי שתהיה להן הזדמנות לחשוב על זה ואולי גם לתרגל. ככה יוכלו להתרכז בלמידה עצמה כשיתחילו השיעורים, ולא להילחץ על מה לעשות לגבי לשון הפנייה.
- ביטוי מגדרי לא קונבנציונלי בעברית (לשון מעורבת, עברית א־בינארית) יכול להיות מאתגר ברמות הבסיסיות, במיוחד כשאנחנו רגילות ללמד לפי הדיכוטומיה של זכר/נקבה. בכל זאת, אפשר ללמד עברית א־בינארית לצד לשון זכר ולשון נקבה מההתחלה; אפשר להסביר שהאפשרויות השונות קיימות אבל לא להתעמק בהן על ההתחלה; אפשר להציע לתלמידות א־בינאריות לבחור לשון פנייה שונה כל שיעור (האופציה הזאת בהחלט לא תתאים לכולם) או לבחור אופציה אחת עד שיבינו יותר את השפה³; אולי הן דווקא ירצו להשתמש בלשון מעורבת מההתחלה. בסופו של דבר כל סיטואציה היא שונה וחשוב לתת לתלמידה את הכלים לקבל החלטה מודעת, ולזכור שאם נלמד לפחות על הקיום של אופציות רב־מגדריות מההתחלה, זה לא צריך להיות מבלבל אלא פשוט עוד חלק של השפה.
- באופן כללי, חשוב להיות רגישות לחוויה המורכבת של תלמידות טרנסג'נדריות: יכול להיות שהן בארון מול ההוריות או שההוריות לא תומכות בהן; יכול להיות שהן סובלות מהצקות ובריונות מידי תלמידות אחרות. אם אתה לא בטוחה, דברו איתן מחוץ לשיעור או התייעצו עם קולגה רלוונטית.

דוגמאות

לסיכום, הנה כמה דוגמאות לעורך השראה ומחשבה:

שלט בכניסה לתיכון ברנקו וייס בקיבוץ סאסא (2021)

3 עם ההבנה המשותפת שלשון הפנייה בשיעורי עברית לא בהכרח משקפת את הזהות המגדרית שלהן.

מודה (f)
מודה (f)
מודת (m)

אני לפניך, מלך חי
וקים, שהחזרת בי
נשמתו בחמלה,
רבה אמונתך.

ברוך אתה יי, אלהינו מלך
העולם, אשר קדשנו במצוותיו
וצונו על נטילת ידים.

I
Thank
You

living and sustaining
Sovereign, who has
returned my soul to me
graciously, great is Your
faith in me.

Blessed are You,
יהוה, our Elohim,
Sovereign of the Universe,
who has hallowed us with
THEIR commandments
and commanded us about
the washing of hands.

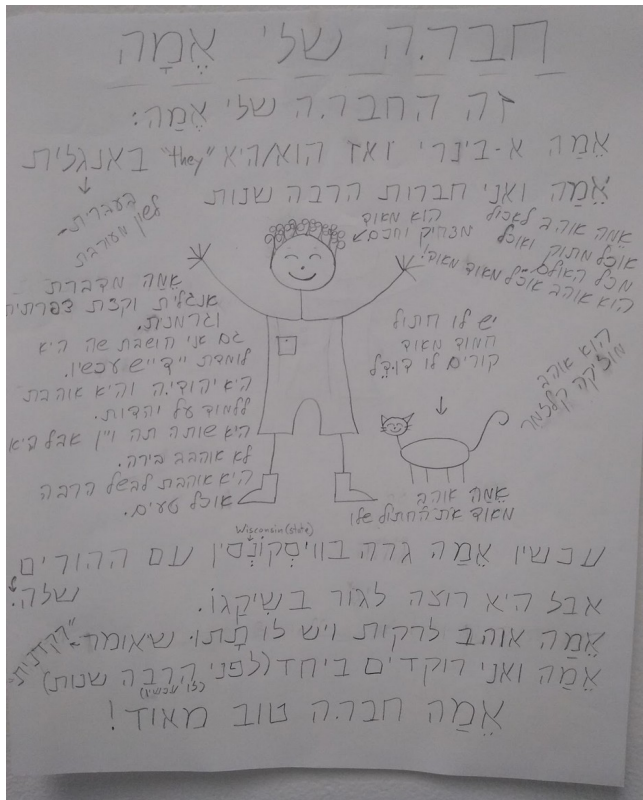

Modèh (m)
Modàh (f)
Modèṭ (nb)

ani lofanékha,
melekh hai
vokayyam,
shehezerarta bi
nishmatì bohemlah,
rabbah emunatékha.

Barukh Attah
Adonai, Elohénu
melekh ha'olam,
asher kiddoshanu
bamisvotav
vatsivvanu
'al natilat yadayim.

מתוך "סידור מסורתי", סידור ספרדי שוויוני (2019)

עבודה של תלמידה שכתבה על חברה אי-בינארית

קריאה נוספת

עברית על גבול הכאוס - מאמר עומק מאת המחברת
מדריך קצר באנגלית - אפשר לשתף אותו עם תלמידים, הורים וקולגות
מדריך לכתיבה שוויונית ומכילה - לכתיבת תוכן בעברית, ולהבין את האפשרויות השונות
עברית רב־מגדרית - הסבר והורדת האותיות הרב־מגדריות לשימוש במחשב
פרויקט העברית האי־בינארית - מערכת דקדוקית שלישית ניטרלית
קריס קניסלי - מאגר חומרים מאת חוקר העוסק בהוראת שפות נוספות וצדק מגדרי בכיתה
המלצות לתמיכה בתלמידים טרנסגינדרים - מאת "מעברים: לקשת הטרנסג'נדר" [מאת](#)
כנס בנושא עברית אי־בינארית ואינקלוסיבית - הקלטה מלאה
מילון מושגים מפורט - טרמינולוגיה שקשורה לקהילה הלהט"בית

חומרי לימוד אפשריים

עברית לכולם - ספר לימוד קווירי ופמיניסטי
קול קולטון - מספרת בעברית על החוויה של אדם אי־בינארית
מה זה ג'נדרקוויר? - הסבר של עמותת חוש"ן (ארגון חינוך של הקהילה הגאה)
עברית רב־מגדרית - מיכל שומר, יוצרת האותיות הרב־מגדריות, מסבירה איך ולמה זה קרה